

BO CAVEFORS:

Den illusionsfrie sociologen

Så sent som under det pseudorevolutionära sextioåret publicerades den tyskjudiske sociologen Norbert Elias skrifter huvudsakligast som piratupplagor.

Norbert Elias, A J Heerma van Voss, A van Stolk: **Norbert Elias über sich selbst.** Edition Suhrkamp, Frankfurt am Main 1990.

Norbert Elias: **Studien über die Deutschen.** Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1989.

Elias, född i ett välbeställt medelklass-borgarhem i Breslau 1897, är om inte sociologins svarta får så dock en oförbättringlig ensamvarg, en oförtröttlig sanningssägare, helt illusionsfri och därför inte motståndare till varken mytologier eller religioner även om han själv inte har behov av dem.

Det är förvirrande att läsa Norbert Elias essäistik och det stora livsverket *Prozess der Zivilisation* som han började skriva 1935 och fick publicerat några år senare med hjälp av faderns av nazisterna beslagtagna förmögenhet. Elias kamp för vetenskapligt erkännande har varit lång och smärtsam. Inte förrän under de senaste decennierna har han förlänats hedersbetygelser och erbjudits acceptabla publiceringsmöjligheter. De båda nya böckerna av och om Elias ger en täckande bild av hans vetenskap och liv. Essäerna i *Studien über die Deutschen* har tidigare varit publicerade, men i så annorlunda form att de även nu känns fräscha.

Ambitionen i Elias sociologiskt inriktade historiesyn är att analysera utvecklingen från renässansen till i dag i Tyskland respektive England och Frankrike.

Elias menar att den tyska utvecklingen saknar kontinuitet och att den senkomna statsbildningen Tyskland skapat större våldsbenägenhet än England och Frankrike; i Tyskland har inte hovens och adelns kultur och civilisatoriska uppträdande influerat borgerskapet på samma sätt som i de båda andra staterna. Det är säkert riktigt att furstekulturen i Tyskland aldrig trängt igenom till borgerskapet eller till arbetarklassen men detta har å andra sidan skapat större variation och livlighet i det sociala livet. Att det, som Elias hävdar, också inneburit extrem våldsbenägenhet, är tveksamt; tyska borgerskapets händer är inte mer blodbesudlade än de polska, italienska, engelska och franska borgarnas. Elias menar att i England och Frankrike har utvecklingskontinuiteten stärkts därför att dynastierna agerat utifrån administrativa centra som London och Paris medan i det tyskromerska riket kejsarens makt över furstar, kungar och stadsborgerskap var mer flytande och odefinierad fram till dess hohenzollernarna fick fast mark under fötterna i Berlin.

Norbert Elias historieskrivning är som hela hans författarskap egensinnigt och fyllt av luckor, som när han nästan helt bortser från att habsburgarnas mycket långvariga maktinnehav blev möjligt därför att man i det längsta avstod ifrån att hävda total makt över underlydande folk och etniska grupper.

Elias djupa intresse för historien bottenar i att han söker orsakerna till national-socialismen, till de båda världskrigen, till koncentrationslägren och till varför Tyskland 1945 delades upp i två stater. Att Tyskland överlevt som nation, som ett folk med gemensamt språk och inom

samma kulturram också efter andra världskriget menar Elias beror på att tyskarna är ett livsdugligt och arbetsmedvetet folk, dvs att Göring och Goebbels tog fel när de hävdade att om kriget förlorades så innebar det slutet för Tyskland.

Att vara illusionslös innebär för Elias att han som historiker och sociolog måste ha förmågan att ställa sitt eget öde och sina privata ambitioner utanför skeendet för att kunna ge en trovärdig bild av det. Tiderna förändras och det är omöjligt att av nya generationer kräva att de skall ta på sig tidigare generationers problem och stå till svars för begångna dumheter; antingen människan vill det eller inte är hon "alltid en medlem av gruppen". Därför blir frågan om tyskarna tillräckligt analyserat och gjort upp med sitt förflutna och erfarenheterna av Hitlerriket ointressant, eftersom vi lever i nuet och har framtiden framför oss. Hitlerproblematiken är bunden till det gamla Europa, diktatorn försökte skapa tysk hegemoni i Europa under en period då Europas hegemoni gentemot den övriga världen var på upphällningen. I dag konkurrerar inte enskilda europeiska stater utan Europa som kontinent med andra regioner på jordklotet. Hade Hitler nått sitt mål, menar Elias, och besegrat omkringliggande nationer hade detta med säkerhet lett till våldsamma befrielseförsök vilka negativt påverkat Europas handlingskraft gentemot omvärlden. Elias analys stämmer väl överens med skeendet i Östeuropa efter 1945 som kulminerat det sista halvåret.

På gott och ont är Elias texter befriade från årtal och personfixering. Det innebär att rekonstruktionerna ibland blir inkonsekventa. Å andra sidan ändrar Elias

gärna åsikt när han efter fördjupade studier finner att sanningen är en annan än vad han tidigare hävdade. Elias står fri från ideologier och religioner och han har beskyllts för att vara "reaktionär" eftersom han tror på en civilisatorisk framtid och menar att inte ens under Tredje Riket var civilisationen, kulturen och medmänniskligheten i verklig fara.

När van Voss och van Stolk intervjuar Elias i *Norbert Elias über sich selbst* och frågar honom om han under barn- och ungdomen såg sig som jude eller tysk svarar Elias att frågan är ohederlig eftersom de båda verkligheterna inte konkurrerade med varandra. Han var både/och; han föraktade antisemiterna och såg dem som ociviliserade och obildade människor. Det fanns ingen anledning för judarna i kejsardömet att ha mindrevärdes känslor, tvärtom såg judarna ned på människor som hävdade att "judarna var mindre värda". Elias levde i en trygg värld där föräldrar och vänner utgjorde centrum. Som ung jude hade han samma känsla av längtråkighet som Hermann Hesse och Ernst Jünger skrivit om och önskade att något skulle hända som förändrade världen. Kriget kom och Elias formulerar det med orden att "Plötsligt var inte mina föräldrar där". Efter skolan ryckte han in i militärtjänsten. "Jag älskade Tyskland mycket, jag levde med och av den tyska kulturen", säger Elias och sätter fingret på en för många öm punkt, att det är möjligt att identifiera sig med tysk kulturtradition utan att vara patriot och utan att bli nationalist.

I essän om Ernst Jünger och den krigsbejakande litteraturen under Weimarepubliken (i *Studien über die Deutschen*) återkommer Elias till det gamla tyska

patriotproblemet, men samtidigt som han polemiserar mot vad han menar vara Jüngers förhållande av kriget och att vansinnet med kulor, krut och kanoner fungerar som opium för utleda men handlingskraftiga människor, så beskriver han sin egen fascination (i *Norbert Elias über sich selbst*) inför kriget. De döda hästarna och soldaterna vid fronten chockade honom men det "fanns också något som man kanske inte bör tala om" säger Elias och beskriver den märkliga stämningen tillsammans med kamraterna på väg till fronten, i spänning inför vad som väntar, när horisonten lyses upp av frontelden och man sjunger *Morgenrot, Morgenrot/leuchtet mir zum frühen Tod./Bald wird die Trompete blasen,/dann muss ich mein Leben lassen,/Morgenrot . . .*

En vetenskapsman måste alltid undersöka varför det förhåller sig på ett visst sätt, säger Elias till intervjuarna. Utan skygglappar och utan rädsla. Därför besökte han i Frankfurt am Main ett möte med Hitler som talare, vilket inte var ofarligt för Elias som verkligen ser ut som en jude. Men, fortsätter han, man får inte låta sig ryckas med av myterna och illusionerna, även kommunismen begeistrade en gång människor som offrade sina liv för den. Vad blev det av det? En gång såg man också liberalismen som frihetsideologi och i dag är det bara amerikanska presidenter och ekonomer som tror på den trots att den visat sig innehållslös och oduglig som hjälpmedel att lindra världens ekonomiska misär. Kommunisterna, nationalsocialisterna, amerikanska presidenter och ekonomer handlar som om de visste besked och utgår ifrån sina ideal men i verkligheten vet de ingenting, varken om ekonomi eller om hur stater fungerar.

Norbert Elias kom under trettio-talet till England men besökte Tyskland regelbundet, sista gången 1938. På frågan om han fann hemlandet förändrat sedan nationalsocialisterna tagit makten svarar Elias "naturligtvis, men trots allt inte". Tyskland är ett stort land. Han såg fler hakkors på gatorna men "det var dock samma människor som tidigare. De flesta var inte nationalsocialister". Tyskland var fortfarande en rättsstat och man hade en känsla av att inget ont kunde hända den enskilda människan. Föräldrarna besökte sonen i London 1938 men ängslades inte för att återvända till Breslau. Det fanns en diktator man tyckte hjärtligt illa om, det var vedervärdigt att han regerade Tyskland, men det innebar inte, säger Elias, att han själv eller föräldrarna ansåg sig sväva i livsfara. Att hävda det, menar han, är en efterhandsprojektion; inte endast offren utan även bödlarna arbetade sig långsamt fram mot "Endlösung". Gaskamrarna var slutet på en mycket utdragen process. Elias mor försvann i Auschwitz, troligen 1941.

Jag tycker att tyngdpunkten i Elias historieskrivning ligger i studierna om det wilhelmska kejsardömet. Elias menar att statsbildningen 1871 var ett historiskt misstag som i avgörande grad provocerades fram av de borgerliga studenternas kamratförbund. Därigenom kom de adliga officerarna och de borgerliga akademikerna att härska inom försvaret och förvaltning och gemensamt utgöra det "goda samhället". Resultatet av denna koalition blev ett adligt men inte aristokratiskt eller furstligt värdesystem, en krigarettik med borgerliga värderingar. Till detta kom, menar Elias, att den tyska nationalkaraktären präglas av rikets geo-

grafiska läge mitt i Europa och av det faktum att Tyskland under århundradens lopp hela tiden blivit mindre. Elias ser Friedrich Nietzsche som en av de främsta företrädarna för detta "goda samhälle" och inte som en av den wilhelmska statens opponenter. Elias resonerar sig fram efter två huvudlinjer vilka är förbundna med varandra. Dels ser han nationalismen förankrad i individens "vikänsla" för den nationella identiteten och dels finns medelklassens "jag-känsla" som kräver självförverkligande. Problemet uppstår när medelklassen uppfordras till att begripa och ingripa i storpolitik. Det tyska borgerskapet tvingades ta på sig en machiavellisk roll som var gångbar när furstarna formade strategin men i det demokratiska borgerskapets pluralistiska partisamhälle blir furstarnas machiavel-

lism intet annat än cynisk realpolitik. Det är här man till slut finner nationalsocialismens förakt för realitetspolitik och civilisationsförnuft, skriver Elias i essän *Der Zusammenbruch der Zivilisation* och drar paralleller mellan Weimartidens Freikorps och Förbundsrepublikens RAF.

Norbert Elias uppfattningar om civilisationsprocessen i de feodala samhällena, inom hovkulturerna och i det moderna Tyskland kan ifrågasättas och diskuteras. Elias lägger fram ett brett material, han moraliserar aldrig och förfaller aldrig till kitschig etik och chronschougianskt Besser-wisserei. Som alla stora och illusionsfria upplysningsfilosofer tror Elias på förnuftet eftersom han efter ett långt liv kommit till insikten att goda samhällen kan skapas åt medborgarna först efter ingående analyser av det förgångna.

CARL JOHAN LJUNGBERG:

En historikers självbekännelser

Inte ofta möter vi i dag historiker som mer utförligt reflekterar över historikerrollen. Historikern har blivit en expert bland andra, och därmed också tappat mycket av den aura som förr omgav hans syssla.

Golo Mann: **Wir alle sind, was wir gelesen. Aufsätze und Reden zur Literatur.** S Fischer 1989

Som en påminnelse om en äldre historikerroll framstår den tyske professorn

Golo Mann, Thomas Manns son, nu 80-årig och verksam i Schweiz. Mann har vänt sig mot den expertisanda och materialism som präglar så mycken nutida historieskrivning. Med sina skickliga och njutbara studier har han vunnit varm läsarpuskattning. Ett knippe essäer har samlats i *Wir alle sind, was wir gelesen*.

Vad Mann främst gripit sig an med att skildra är de dramatiska för att inte säga traumatiska epokerna: 30-åriga kriget, Wienkongressen och det moderna Europas utveckling. Det är som om det mörka